

Építészeti útmutató

*Turi Attila beszélgetése a Balaton-felvidéki építészeti útmutatóról
Krizsán Andrással és Zsigmond Lászlóval*

Amikor nyaralni utaznak, élményeket keresnek az emberek, olyan úti célokat választanak, amelyeknek erős természeti vagy kulturális kisugárzása van. Szantorinire, Rab-szigetre, a toszkán lankák közé vagy az Őrség, a Pilis Erdeibe vándorolnak, felkeresik a falakból is történelmet sugárzó északolasz, dél-francia városokat, ahol évszázadok vagy ezer évek suttognak a kövekből. Az épített és táji környezet harmóniájában érzik jól magukat, s okkal remélik, hogy ez a harmónia gyógyítólag hat megfásult lelkükre. Aztán hazatérve – s nem csak hazánkban – boldogan szívják magukba a gyerekkortól ismert illatokat, megnyugvással azonosul lelkük a hazai tájjal. De szemükbe ötlük a hétköznapi életben elviselt rendetlenség is, a harmónia hiánya, környezetük gazdátlan-ságának elviselhetetlen érzése. Ilyenkor szokott megfogalmazódni az az igény, hogy lakóhelyüket hasonlónak tegyék ahhoz, amit a Föld más tájain láttak, tapasztaltak. Azt szeretnék, hogy a saját otthonuk is – például – a mediterrán házakra emlékeztesse őket. A hely-identitás meggyengülése, az építészeti „nyelvének” összezavarodása mindennapi tapasztalat hazánkban is.

Turi Attila beszélgetőtársa Krizsán András Ybl-díjas építész, a Falufejlesztési Társaság elnöke és Zsigmond László Ybl-díjas építész, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia rendes tagja, a Kós Károly Egyesülés társelnöke.

■ **Turi Attila** – Országunk településeit járva az alapvető rend hiányát vetik legtöbbször a szakma szemére, holott minden település rendelkezik minimum százoldalas helyi építési szabályzattal, azaz a keretek megvannak, ki kell tölteni azokat. A rendezési tervek virtuális világából a tervezett rend valóságába kellene átlépni. Itt akad meg az akarat, mert – többek között – nincs világos, de legalább értelmezhető nyelvezet. Azt gondolom, hogy a *Balaton-felvidéki építészeti útmutató* egyfajta szemléletet nyit az épített környezet kultúrában, az építészeti „nyelv” területén. Mi a célja és módszere ennek a könyvnek, mi-
ben segíti ez a vidék építészeti kultúráját?

Krizsán András – Az ilyen tervezési útmutatók arra valóak, hogy az eldobható építészeti szökeőárjával szemben lehetőséget kínáljanak a tervezőknek, hogy a hely és

a hagyományok megismerésével úgy tervezhessenek az adott környezetbe illő épületeket, hogy azok egyszerre illeszkedjenek a régi utcaképbe, ugyanakkor újak és izgalmasak is legyenek. A *Balaton-felvidéki építészeti útmutató* is lényegében ezt a célt tűzte ki maga elé. Legyen a tájegység épített örökségének tükré, sőt, különleges gazdagságának ünnepe, amely bemutatja az évszázadok alatt kialakult regionális sajátosságokat. Ez a módszer nem új, hiszen Európában Skóciától kezdve Hollandiáig számtalan országban kidolgoztak már ilyen jellegű útmutatókat, segédleteket. Nekem először Noll Tamás, a Kamara korábbi elnöke adott a kezembe egy hasonló írországi *tervezési útmutatót*. Írország dél-nyugati, Cork megyéjéről van szó, ahol kiadtak egy kis füzetet, amiben az ottani vidéki területekre javasoltak különböző épület-típusokat és -formákat, hogy olyan házak szülessenek, amelyek megfelelnek a mai kor igényeinek, válaszolni tudnak az energia- és éghajlati elvárásokra, de mégis azonnal felismerhetők, hogy hol vannak, és kiknek építették. Nem könnyű elvárás, de megoldható feladat.

Számomra először az tűnt fel, mennyire rokon és hasonló az írországi népi építészet és a Balaton-felvidéki hagyományos építészet, amit én gyerekkorom óta nagyon jól ismerek. Ott születtem, ott nőttem föl, és a mai napig munkáim jelentős része oda köt. A hasonlóság részben általános okokra vezethető vissza, hisz a népi építészetnek mindig is volt egy racionális, helyhez kötött sajátossága, a helyi építőanyagokból építkező szerkezeti megoldásokat használó építkezési mód. Írországban is a kőépítészet az alapvető és meghatározó, mint ahogy a Balaton-felvidéken is ez a jellemző, ezért ez a hasonlóság rögtön kézzelfogható volt. Másodsor – ami talán ennél sokkal fontosabb – ennek az

útmutatónak volt egy olyanfajta szellemisége, amely az egész formakincset, építészeti kultúrát az ír táj, a környezet, az ottani éghajlat és domborzat sajátosságaiból vezette le, amit a benne élő emberek életmódja, hagyományai és évszázados műveltsége követett. Ez rögtön megragadott engem is, hiszen biztos vagyok abban, hogy az építészet mint alkotás a kultúrának szerves része, amely nem értelmezhető a táj, a környezet, a benne élő emberek kultúrája nélkül. Különböző pályázatok révén sikerült kapcsolatba lépni az ír tervező csapat vezetőjével, Mike Shanahan-nal és a Cork megyei főépítésszel, és megkértük őket, hogy az *útmutató* tematikáját Magyarországon adaptálhassuk. A válasz az volt, hogy nemcsak megengedik és hozzájárulnak, hanem kifejezetten kérik, hogy az *útmutatót* Magyarországon is megvalósítsuk. Így indult el az a kétéves munka, aminek az eredményeképpen az év végére megszületett a *Balaton-felvidéki építészeti útmutató*. (Szakmai lektor: Kerner Gábor, közreműködők: Csánki János, Ferik Tünde, Kara László, Kéthelyi Márton, Matúz Péter.)

T. A. Mi a célja ennek a kiadványnak, hogyan segítheti ez egy adott vidék épített környezeti, táji, szokáskultúrájának fenntartását, alakulását?

K. A. Ez az *útmutató* – nyilvánvalóan – nem egy tudományos disszertáció, nem egy építészet-elméleti tanulmány, épp ellenkezőleg: közérthetően, didaktikus módon, sok képpel, rajzzal mutatja meg a tájegység kultúráját. Elsőnek azt a tájat, a Balaton-felvidéket – ahogy Hamvas Béla mondja: a Mediterráneum legészakiabb részét – , ahol fantasztikusak a fények, az árnyak, a színek, s ahonnan a bor, a szőlő hangulata sugárzik. Elkezdjük mi is az *útmutató*nkat ennek szellemében összeállítani.

A vidék rendezettség vagy rendezetlensége egy összetettebb, mélyebb dolog. Gyakorlatilag ez a Balaton-felvidéken sincs máshogy. Az elmúlt évtizedek médiaismertsége ugyan ezt a tájegységet a közélet számára előtérbe helyezte, és hál' Istennek nagyon sok az olyan „gyütt-ment vagy „gyütt-maradó” ember – ahogy már én szoktam nevezni –, aki megérzi ennek a tájnak, a vidéknek a szellemét, és fontosnak tartja azokat az értékeket, amelyek itt még a mai napig megvannak. Persze a vidék alapvető problémái itt is tapasztalhatók. Muszáj azt is leszögezni gyorsan, hogy a Balaton-felvidék nem tévesztendő össze a Balaton vízparti területeivel, amelyek évszázadokon át a Balaton-felvidék részei voltak ugyan, de kulturális értelemben egy jó évszázada folyamatosan leváltak a valódi Balaton-felvidéki tájról. A nagyarányú idegenforgalmi fejlesztésekkel, a vasútvonal kiépítésével, a nyaralók megjelenésével, a nyári „beach-hangulat” elterjedésével a vízpart átértékelődött, építészeti sajátossága az elmúlt évtizedek alatt sokat változott. Minden az idegenforgalomról, a vendéglátásról szól. Persze ez érthető is, hiszen Trianon után elvesztettük nagyhírű hideg vizes fürdőhelyeinket, Abbáziát, az erdélyi fürdőket, és így a legnagyobb figyelemmel a Balaton felé fordultunk. A parton eltűntek a prэшázak, megszűnt a szőlőművelés, a bortermelés. A balatoni halászat átalakult, és a hagyományos révkikötők is megszűntek. Ma már a vízparti települések a polgári villaépítéssel hagyományait követik. Így volt ez a két világháború között, amikor például Kotsis Ivánék új szellemű nyaralótípusterveket készítettek, de gondolhatunk a hatvanas évek modern épületeire vagy a rendszerváltás időszakának feltúrozott reprezentánsaira. Ennek megfelelően sokkal színesebb, változatosabb, ha úgy tetszik, látványosabb környezet alakult ki a vízparton, ahol a legfőbb erény az építészeti alkotások minősége, az építészek szakmai kvalitása. A Balaton-felvidék feljebb lévő területe azonban mind a mai napig őrzi azokat a hagyományos értékeket, építészeti sajátosságokat, amelyek részben a környezetből adódnak, részben pedig a társadalmi folyamatokkal magyarázhatók. Ez a lankás, dombos, vulkánikus tanúhegyekkel és hegykoszorúkkal övezett medence kiváló bortermelő vidék ugyan, de a megélhetés sosem volt könnyű. Jellemzőek az apró kicsi falvak és települések, miközben a nagyvárosok (Ajka, Veszprém, Füred, Keszthely, Tapolca) a Balaton-felvidék pereme körül helyezkednek el. Ez a kulturális, történelmi adottság és a szegénység együttes konzerválta az értékeket.

T. A. Említetted, hogy nem egy spontán leépülési folyamat, hanem egy tudatos központi irányítási rendszer eredménye mindaz, ami a hetvenes években a települé-

seket egyetlen tollvonással szerepnélkülivé, stagnálóvá vagy fejlesztendővé ítélte – természetesen „szakmai” előkészítéssel. Megindult az erózió, amely előbb a kultúra intézményeinek, majd a gazdaság tereinek, végül a helyi fiatalságnak az eltűnését vonta maga után.

K. A. A rendszerváltás előtti „fejlesztési” koncepciók szerepnélkülivé tették ezeket a falvakat. A vízpart dinamikus fejlődésnek indult, és elszívta azokat az erőket, azokat a képességeket, aktív, vállalkozó embereket, akik azelőtt ezekben a belső falvakban és kis mezővárosokban laktak. Csak az a szomorú, hogy a rendszerváltás pillanatában, amikor mindannyian azt hittük, hogy most végre a vidék megtalálja a saját szerepét, és újra helyreáll az egyensúlyi állapot, ami a város – vidék közötti együttműködést kell hogy jelentse, sajnos, ez nem következett be.

T. A. Ez kétségtelen, ugyanakkor figyelemre méltó, hogy ha a Salföld példáját nézzük: egyetlen betelepülő művész kulturális megtermékenyítő ereje képes újraéleszteni egy települést.

K. A. Igen, ez lehetséges; Somogyi Győző, aki a mai napig is büszkén vallja magáról, hogy ő az utolsó salföldi paraszt, megtette ezt. Vizsgáljuk meg konkrétan ezt a folyamatot. Látható, hogy kezdett elnéptelenedni, kiüresedni ez a vidék, és ez a rendszerváltáskor sem fordult meg. Viszont, hála Isten, az itt álló régi parasztházak, mivel kőépületek voltak, még 100-150 év után is állnak. A mai napig lehet látni középkori, XVI. századi templomromokat, és ugyanez mondható el a parasztházakra is. Szemben a dél-alföldi vályogházakkal, amelyek kiürülnek, s a porta egy pár év után gyakorlatilag a földdel válik egyenlővé. Itt viszont méltóságteljesen állva tudtak maradni ezek a fantasztikus, gyönyörű, régi parasztházak, s ezért ezeket a szerkezeti-leg megfelelő állapotú házakat elkezdték belakni. Azok az emberek, akik ugyan kívülről érkeztek, és lehet, hogy csak egyfajta érzelmi azonosulás, vagy csak naiv elhatározás vezette őket ide, de mégis volt valami a szívükben, hogy vágytak ezek után az értékek után. Megjelent egy külső erő, ami elkezdte a településeket új energiával, lehetőséggel megtölteni. Ezt nagyon fontosnak tartom. Nekünk, építészeknek és a település fejlesztésén gondolkodó embereknek alapvető feladatunk, hogy ezt az erőt külső impulzusként újra visszatápláljuk azokba a területekbe, ahol esetleg megszakadt az évszázados, apáról fiúra szálló, folytonos kultúraátadás. Makovecz Imre mondta, hogy előbb meg kell érteni az embereket, a tájat, a fákat, majd ezzel a megértéssel kell folytatni a Teremtő munkáját. Ez az, amit nekünk, építészeknek vállalni kell, ehhez kell, hogy értsünk. Erre képezték ki bennünket, ez az ars poeticánk, vagy *legalábbis számomra* mindenképpen. Amennyiben meg tudjuk érte-

ni, akkor ezt nekünk folytatni kell, és át kell adni azoknak az embereknek, akik ott élnek. Sok ilyen gondolkodó és tenni akaró ember került ide vissza, akik próbáltak bekapcsolódni és gyökeret eresztetni ezekben a falvakban, és az értékrend, ami a Balaton-felvidéki építészeti hagyományt jelenti, általuk sokat erősödött, megújult. Gondoljunk Szűcs Bandi (*Dr. Szűcs Endre, az MMA levelező tagja*) vagy Kerner Gábor és más építészek példájára, akik nagyon példamutatóan építenek itt – a maguk személyes építészeti karakterét is megmutatva.

T. A. Ez egy érdekes, hasonló folyamat, mint ami a népzenevel történt a '70-es években. Makovecz Imrét idézve, az az Isten csodája, hogy a táncházmozgalom Budapesten és nem a peremterületeken indult, ahol még megvoltak a nyomai, hanem valamiféle hiányérzetből a fiatal értelmiségiek egyszer csak táncházakat szerveztek Budapesten. Itt is megszakad a szál, a hagyományoknak átadása, és halványul a kultúra, legyen ez a gazdálkodás, a környezet vagy a szokások, a társadalmi érintkezés területén. Szerintem ez általános kortünet is. Egy riportban az ír építész, Mike Shanahan is ezt a tünetet említi, hogy tudniillik a nagy ír gazdasági fellendülés idején azt vették észre, hogy tájidegen, léptéktelen dácsák épülnek a gyönyörű ír tájba. Az emberek nem értették, hogy mi történik, fel

voltak háborodva, de amikor szabályzatokat, törvényeket hoztak az épített értékek, a tájkultúra megmentése érdekében, újra felháborodtak a korlátozások miatt. Nálunk a szakadást a diktatúra is erősítette azzal, hogy a parasztházat putrinak hívta – helyette a napos panelt kínálta –, a főúri kastélyt pedig bolondokházának rendezte be. A közvetlen minták eltűntek, a nyelv összezavarodott, dadogóssá vált, az elemi képek a mélyalvás szintjére kerültek a társadalom tudatában.

K. A. Ez a kultúra a mai napig folytonos, és folytonossá tehető. Ha a népzeneire gondolunk, a folytonosságát nagyon szépen, szervesen vette át a néptánc és a táncházmozgalom, és tudott abból egy XX. századi ágot hajtani. Az építészet területén azt érzem, hogy nem a kultúra szakadt meg, hanem az a paraszti, hagyományos termelési mód, ami ezeket a közösségeket évszázadokon keresztül életben tartotta.

T. A. Én az építész-építés kultúrára értem, amikor torzulásról, értékvesztésről vagy a formanyelv homályosulásáról kérdezlek. Ha Kővágóörsre elmész, azt látod, hogy a hatvanas években épültek már S/6-os típusú sáttortetős házak, mert az volt a módi, mert azt mondták nekik, hogy az a polgári.

K. A. Gondoljunk a reformkori gyönyörű szép kúriákra, parasztházakra. Akik itt élnek, a mai napig nem parasztnak, hanem gazdáknak hívják magukat. Mindig is ez a fajta, polgárosult értékrend volt számukra a meghatározó. Ebből a szempontból valóban egyetértek, hogy itt erős változás történt. Az elmúlt évtizedekben a zsákos építőanyagoknak és gyári típusszerkezeteknek a megjelenésével egy újabb elemét veszítettük el a helyi hagyományainknak, tudásunknak. Ami tulajdonképpen pillanatokon belül azt az állapotot teremtette, hogy az a lassú, szépen, szervesen fejlődő formanyelv, ami ennek a vidéknek a hagyományos építészeti kultúráját alakította és mozgásban tartotta, pillanatokon belül összezavarodott, és megjelentek a divat ízű nyaralók, az erkélyes dácsák és a többi szörnyűség. Ezt a folyamatot fontos lenne nekünk korlátozni vagy valamiféle módon rendbe tenni. Én a Balatonfelvidéken egy kis településnek vagyok főépítész, és ha új házat akarnak építeni, akkor elmegyek velük, kimegyünk a telekre, és megkérdezem, miért éppen itt akarnak építeni. Mindenki azt mondja, hogy milyen gyönyörű ez a vidék, milyen szépek ezek a házak. Na, látják, azt szeretnénk, ha tíz év múlva, ötven év múlva ugyanúgy megmaradna ez az érték, és tovább tudnánk adni ezt a tiszta levegőt, a rendezett táji környezetet, azt a léptékét a falunak, ami ezeknek a településeknek a sajátossága. Nyilván

nem az a fontos, hogy a 150 évvel ezelőtti döngölt padlójú, mai igények szerint hiányos infrastruktúrájú házban éljenek az emberek, de vannak olyan alapvető meghatározottságok, amiket szerintem muszáj figyelembe venni. Ezek nem a vakolatdísz meg az ablakosztás meg a tagozat. A lépték, az arány az, ami elsődleges, és az illeszkedés, egyfajta ritmus, párbeszéd a környezettel, a szomszédos épületekkel. Ezek a legfontosabb dolgok. Ha valaki meg tudja a léptéket, arányt tartani, ami jellemző ezekre a történelmi utcaképekre a településeken, akkor már túl nagy hibát nem követ el, ha esetleg nem vakolathímes parasztházat tervez is.

Ezeket az alapfogalmakat, az építészet nyelvezetének szabályosságait gyűjtöttük össze és rendeztük a *Balatonfelvidéki építészeti útmutatónkba* és más korábbi könyvekbe. (Somogyi Győző–Krizsán András: *A Balaton-felvidék tájba simuló népi építésze*, Cser kiadó, 2009.)

T. A. Elkezdtem egy gondolatot, amit én rendkívül fontosnak tartok, és összezseng azzal, amit Nagy Ervin országos főépítész programként úgy fogalmazott meg: főépítést minden településnek. Mindaz, amit most itt elmondtunk, mindaz, ami az *építészeti útmutatóban* szerepel, vélhetőleg nem éri el a célját, ha nincs gazdája, és nem egy gazdaszemléletű ember van megbízva egy ilyen település épített és természeti környezetének a fenntartásával.

Zsigmond László Vissza kell ugrani egy kicsit, mert ez nagyon szép és ideális történet, de a helyzet ennél nyomasztóbb. András is utalt arra, hogy mennyi veszteséget szenvedtünk az elmúlt 100 évben. Az András által elmondottak egyrészt természetes folyamatában mutatják be ezeket az eseményeket, másrészt egy olyan helyszínt érintenek, amely kiemelkedik mintájával és példaértékűségével is az általánosságból. Térjünk vissza a felvetésre, hogy miért tartjuk sérültnek a saját környezetünket. A tanulás folyamatában nem válik nyilvánvalóvá az ifjú emberek számára, hogy mi az, ami világos és egyértelmű helyi érték, mi a szerves kultúra tartalma és része, és mi az, ami seb, heg, betegség, ami úgy nőtt rá. Az én tapasztalatom szerint az okoz jelentős problémákat, hogy ezek a dolgok összerosmódnak. A tévedések itt nem olyanok, mint az orvosnál, aki eltemetheti a betegét, az építész legfeljebb fát ültethet a ház elé. Nem szerencsés, ha összekeverednek a minták. Ami egy bizonyos korszakban mintaként jelenik meg, az hamar devalválódik, de ez nem játszódik le az emberek fejében, a kulturális tapasztalás folyamatában. Mély politikai okai is vannak ennek a problémának. Volt idő, amikor egy ideológia nevében azt mondták, hogy a közösségi gazdálkodás viszonyai között a magántulajdonnak nincs helye. Ebből mi következett? Az, hogy az emberek a megtakarított kis pénzeszköjüket, energiájukat valami butaságra költötték, zártkerteket építettek, zártkerti telkeket, mindenféle vityillókat, menekülve a nagyváros egyhangúságából. Az agglomeráció alapvető problémája ezért még több évtizedig kezelhetetlen lesz. Tömegesen építettek óriási, polgári igényeket feltételező nyaralókat a Balatonnál, de ezeknek a felét sem tudják használni. Nem volt semmi szerves folytatása a korábbi kultúrának, mert azt „végeképp eltörölni” akarták, és helyette olyan mintákat hoztak be, amelyek sebet, heget és évtizedekig beszáradó gyógyítandó hiátusokat okoznak az építészetben. Persze, amit nap mint nap látunk, arról nem szoktunk hosszan elgondolkodni, következésképpen a szükséges tanulságokat sem vonjuk le, a hibákat is eredményként éljük át.

Mindig azt mondom az embereknek, hogy gondolják meg, hogy ha egy házat megépítünk 100 évre, és marad benne egy hiba, mekkora bünt követünk el. Ha rossz helyre teszem a falat, az ajtót, azt mindig valaki kerülni fogja. Ha rossz irányba nyílik az ablaka, akkor 100 évig laknak benne úgy, hogy nem jó a tájolása. Ebben az értelemben nemcsak egyéni, de közösségi felelősségről is kell beszélnünk. Reánk, főépítészekre hárul a feladat,

hogy úgy segítsük megóvni és fejleszteni az építés- és környezetkultúrát, hogy annak az emberek mindennapi gondolkodásában is nyoma legyen.

T. A. Mindhármunk főépítési tapasztalata, hogy egy megszakadt építési kultúra közegében a településrendezési eszközök – ez a hivatalos neve a települési rendezési terveknek, szabályozási terveknek, városfejlesztési stratégiának – bizonyos kereteket és mozgásteret biztosítanak, de nem adhatnak receptet ahhoz, hogy hogyan kell a felsebzett kultúrát meggyógyítani. Jellemző szimptóma Magyarországon – de más országokban is –, hogy tíz év pontossággal megmondható az utóbbi fél évszázad házairól, hogy mikor épültek. Hogy lehetséges ez? A kultúra nem változik olyan gyorsan, hogy ilyen rövid intervallumban váltsák egymást a „gagyiterrántól” kezdve a félapostetős, „tüzéparokk” és „American-feeling” házak. Én ezért tartom fontosnak ezt a *Mintakönyvet*, amit Krizsán András és csapata elkészített a Cork megyei metódus alapján, mert nagyon jól föl hívja a figyelmüket az építkezőknek, tervezőknek arra, hogy mit vegyenek figyelembe, milyen nézőpontból lehet egy környezetet, kultúrát szemlélni, alapvető mély értékeit megismerni és ebből a tudásból építeni. Azokat az elemi dolgokat hangsúlyozza ez a könyv, amelyeket őseink, főleg a vidéken lakva pontosan tudtak: honnan fúj a szél, hol hordja össze a havat a telken, hova nem érdemes építeni, hol érzi jól magát s hol nem az ember. Egy ilyen *Mintakönyv* jelentőségét abban látom, hogy az embereknek a döntő többsége – ez a tapasztalatom – tulajdonképpen mintakövető. Tehát, ha lát egy rendes épületet, kerítést, ólat, garázst, akkor megállapítja, hogy ez neki is megfelelné, csak esetleg legyen egy kicsit más, hogy jobban sajátjának érezze. Ha ez megjelenik egy mintakönyvben, akkor ez segítséget, de kereteket is ad. Az, hogy ezt sokan a Hivatal vagy a Főépítész által jegyzett előírásnak tekintik, nekem mindegy, a mi dolgunk, főépítészeknek, hogy megértessük velük: nem a bürokráciát képviseljük, hanem az ő érdekeiket. Így működik-e ez a ti tapasztalatotok szerint?

K.A. Én azt szoktam mondani, az építészet nem verbális műfaj. Az *útmutató* tudatosan azért tartalmaz ennyi képet, ennyi sok rajzot, illusztrációt, mert mi nem szavakban akarjuk elmagyarázni a Balaton-felvidéki építészetnek a karakterét, jellegzetességeit, hanem képekben, illusztrációkban, ami mindenki számára könnyen érthető, és mintaként fogalmazódik meg. A főépítész feladata is ez a példaadó szerep kell hogy legyen, hogy a saját személyiségével, értékrendjével mutasson példát a gyakorlatban is, hogy miként kell egy kerítést, egy homlokzatot, egy régi parasztházat felújítani. Ahogy sajnos a rossz példák is

utánzókra találunk, hiszek abban, hogy a jó példának is lesznek követői. Az *útmutató* is így épül fel: egyik oldalon rossz, bonyolult és drága megoldások, a másikon a tájba, környezetbe simuló jó példák vannak. Egyszerű, világos, közérthető módon, hogy ha valaki ezt átlapozza, akkor nagyon könnyen rájöjjön ezekre az összefüggésekre, szabályosságokra, követendő példákra. Ez tulajdonképpen egy képes értelmező szótár, amelynek gyakorlati példái alapján át lehet ezt a fajta értékrendet adni.

A Balaton-felvidék építészeti karaktere sok esetben általános, a népi építészetnek a sajátosságaiból vezethető le, ilyen módon a Kárpát-medencei népi építészetnek is az esszenciája lehet.

T. A. Mit értesz valójában a Kárpát-medencei népi vagy vernakuláris építészeti karakteren?

K. A. Alapvetően azt, hogy a Kárpát-medence népi építészetét földszintes épületek alkotják, mert a régi parasztember kint élt az udvaron az állatokkal, a földet művelte, tulajdonképpen csak aludni meg főzni ment a házba. És ennek a napi kapcsolatnak az alapvető sajátossága, hogy „földszintes”. Az udvar egyenrangú része

a háznak, olyan, mint egy nappali nyáron, csak nincs lefedve, de magát a használatát tekintve egyenértékű a ház helyiségeivel. A Kárpát-medencei népi épületek tulajdonképpen *udvarházak*. Egy traktusos és nem egy széles, nagy, tömör tömegű házról van szó. Gondoljuk meg – ez a földszinteségre is vonatkozik –, ha keletre megyünk a Kárpátok irányába, ott már Erdélyben megjelenik a két-szintes ház, nyugatabbra az Alpoknál ugyanúgy, hisz egy osztrák gazda birtoka egy emeletes parasztház. Többször jártam ilyen épületekben, balra vannak a tehenek, jobbra meg a lépcső, és megyünk föl a hálószobába. A Kárpát-medencei ház jellemzően egytraktusos, főhomlokzatával a napfény felé fordul, nyeregtetős, oromfalas vagy kontyolt kialakítású. Ha már valaki eddig megérti ezt az alapvető értékrendet, ami ennek a tájnak, a Kárpát-medencének a vidéki építészeti alapvető sajátossága, akkor már nem indul el ellentétes irányban ezen az úton. Persze hozzá kell tennem, mint ahogy egyébként a nyelv is alakul, vannak benne variációk, bizonyos átalakulások, ez az építészeti kultúra vagy az építészeti formanyelv is egy élő szerves dolog ebből a szempontból. Ebben az *útmu-*

tatóban is hangsúlyozom, hogy ezek a megfigyelt szabályosságok nem köbe vésett állandó szabályok, de nagyon meghatározott, jellemző alapelvei ennek a nyelvnek, utána már saját tehetsége és képessége szerint mindenki könnyebben tudja variálni is, ha kell.

T. A. Ahogy a nyelv befogad például új technológiákhoz tartozó szavakat, ezeket a saját struktúrájába beépíti, ugyanígy építik be ezek a házak azokat az újításokat, kiegészítő rendszereket, gépészeti, szerkezeti, elektromos struktúrákat, amelyek az élethez – ma úgy gondoljuk – fontosak.

K. A. Ez a lényeg, és ezért gondolom én azt, hogy egy *útmutató* többet ér minden településszabályozási leírásnál. Ne feledjük, hogy egy hely alapvető identitása nem állandó és megingathatatlan, hanem élő organizmus, ami fejlődik, és időről időre nyilvánvalóbbá válik. Az évszázadok alatt kialakult települések arculatát nemcsak korok, stílusok határozták meg, hanem saját gazdasági és társadalmi adottságaik, egymáshoz viszonyított helyzetük és kapcsolataik, és a technikai fejlettség színvonala is befolyásolja. Ezért hangsúlyozzuk az *útmutatónkban* is, hogy ezek a megfigyelt szabályossá-

gok nem állandó szabályok, de meghatározó, jellemző alapelvek, amit mindenki saját tehetsége és képessége szerint variálhat.

T. A. Én ebben szélsőséges vagyok, azt gondolom, hogy amit ma rendezési terveknek hívnak, annak a döntő többségét szelektálni kéne, és csak az olyan alapvető – a szerkezeti, strukturális tervekben megfogalmazható – szintet meghagyni, amelyek a mindennapi élet biztosításához szükségesek: védőtávolságok ipari üzemektől, természeti értékektől, nyomvonalak és terület-felhasználási jellemzők. A többi területen és magukon a lakóterületeken az elemi illeszkedésre utaló magatartást kellene támogatni. Van egy másik eretnek gondolatom, amely szerint a normákkal, számokkal meghatározott absztrakt szabályok helyett tágabb kereteket kellene biztosítani, a konkrét döntést pedig a szakmára és a befogadó közösségre bízni. A tünet ismert: jogilag, építéshatósági szempontból – elvileg – minden ház megfelelő, ennek ellenére elmegy az életkedvünk jó néhány utcát látva. Meggyőződésem, hogy az a mutatókkal dolgozó szabályozási elv sokkal inkább szellemi terméketlenségünk tünete, mintsem

kultúránk fenntartója. Gondoljuk meg, mi történik, ha az értékes lakóterületeinken a 15 %-os beépítési lehetőségű területen a környezetbe, tájba illeszkedő épület esetében lehetőség van 5 % többletre, akár a magasság vagy az alapterület tekintetében. A kulturált területhasználat nem elsősorban számok függvénye, ennél többről van szó, a szakma gyakorlásáról is. Amennyiben a minőség, a környezeti illeszkedés megjelenne a gyakorlatban, az azt jelentené, hogy a feladatnak megfelelően strukturálna a szakma. Magyarul: egy jó építész tud házat tervezni és „illeszkedni”, aki meg ebben kevesebb talentumot tud megmutatni, az legalább nem lóg ki a környezetből.

Zs. L. Bizonyos oldalról igazad van, de én átéltem egy kalandot, amikor Veresegyházon a Csonkásnak 64 hektáros beépítést csináltuk 1993-ban. Addig úgy jelöltek ki egy új lakóterületrészt, hogy a geodéta kijött, és derékszögű hadrendben kiosztotta a telkeket, amelyek azután a szabályzók szerint be is épültek. Ehelyett mi azt mondtuk volna, hogy álljunk meg, s előbb olyan terveket készítsünk, amelyek kapcsolódnak a meglévő utcahálózathoz, adottságokhoz, tájhoz. Ezekhez alakítsuk a terület saját belső világát. Hiszen itt 360 telek volt, ami egy ezerlelkes falu tulajdonképpen, azaz egyszerre egyfalunyi területet kellett megtervezni és használni. Itt nem egészen arról volt szó, amikről te beszéltél, mert előbb meg kellett csinálnunk egy viszonylag egyszerű és áttekinthető szabályrendszert, amiben rögzíteni tudtuk az alapvetéseket. És itt vissza kell hogy kapcsolódjak András gondolataihoz, hogy tudniillik bizonyos dolgokat muszáj meghatározni, de a gyakorlatban néhány esetben ez mégsem szolgálja az életet.

T. A. Ezért kell egy rugalmasabb, közmegegyezésen alapuló rendszer és felhatalmazás a főépítésznek és a szakértői, valamint civil tanácsának. Ha jól tudom, amikor ezt csináltátok, akkor készítettetek egy beépítési tervet.

Zs. L. Igen, megtervezтік a települési struktúrát egy központtal, utcahálózattal, utcákkal, zöldterületekkel, és berajzoltuk a házakat. Mégis az volt a tapasztalat egy-két esetben, hogy azért, amikor jön egy konkrét igény, egy életmód-elképzelés – és lehet, hogy az építetőnek igaza van abban, amit kitalált –, ellentmond annak a szabálynak, ami az általánosból következett. Szerencsére ezeket a dolgokat lehetett kezelni. Most viszont elszabadult a világ, mert az „agyonszabályozás” agyonüt mindent, ott tartunk, hogy a gödöllői hatóság úgy olvassa a korábban általunk megszerkesztett szabályt, hogy 5 méter előkerten kell, hogy legyen a ház. Ilyen szabályt mi sohasem alkotunk. Olyan szempontokat alkalmaznak a környezetalakításban, amiknek már semmi köze sem a kultúrához, sem az emberek igényeihez, hanem önmagát gerjeszti.

T. A. Az a kérdésem, hogy hogyan tudsz visszatérni ezekhez az alapvető követelményekhez?

K. A. Nagyon fontos követelménynek tartom azt, hogy emberek identitását, a kötődését a tájhoz, a környezethez erősíteni tudjuk. Aki tudja már, hogy hol akar építkezni, tudja azt is, milyen ott télen, nyáron, tavasszal, ősszel az éghajlat, a környezet, ismerje a boltban a pletykákat, a kocsmában a megmondó embereket. Ezeket a hajszálygókereket kell nekünk valami módon újra életre kelteni, s ebben is nagy segítségünkre lehet az *útmutató*, ami többet ér minden rendezési tervnél, bármilyen szabályzatnál, ami hiába próbálja ezt a fajta kultúrát előírni és meghatározni.

Zs. L. Ebből a szempontból gazdagok vagyunk, és az országban számtalan olyan terület van, ahol ezek az értékek megvannak. Viszont gondolkodni kell azon is, hogy olyan területen, ahol ez ennyire nem pregnáns – például ahol a falu várossá alakult, és gyorsan zajlott le egy olyan folyamat, amelyik évtizedekig szokott lezajlani –, a mi értékszempontjainkat nehezebb érvényre juttatni. Legfeljebb annyit tehetünk, hogy az épülettömegek, az épületelhelyezések, léptékeikben, arányaikban rendben legyenek. Az, hogy építészetiileg milyen minőséget képviselnek, az egy másik, nehezebb kérdés. Láttam már kiváló, gyönyörű terveket, amelyeket olyan pocskékul építettek meg, hogy habár minden arányt, minden részletet betartottak az építés során, a ház ugyanaz, mint a rajzon, mégis elviselhetetlen. A másik pedig rosszul megrajzolt, csúnyácska ház volt, s az építők kultúrájának köszönhetően széppé varázsolódott. Az, hogy létrejöjjön egy településrész arányrendszere, szükséges, hogy főépítész-ként ezek a tervek és építkezések egyenként egyeztetve, kigondolva, a vadhajtásokból lecsipegetve, ahol kell, ott bátorítva valósuljanak meg, és akkor összejön egy lakható, élhető településrész.

K. A. A vidék szerencsére sokkal összetettebb, komplexebb dolog, mint ahogy én annak egyik, szélsőséges esetét: az elnéptelenedő, előregező, perifériára szorult területeket jellemezve leírtam. Gondoljunk csak az agglomerációs településekre, amelyek egy túlzott, hirtelen növekedés dinamikus változásában élnek. Ott egy ellenkező, szélsőséges folyamat zajlik le. Én a legnagyobb problémát többek között ebben látom. Ahogy az ökológiai válságnak is gyakorlatilag az egyik jellemzője a nagy kilengések, szélsőségek megjelenése. Gondoljunk csak az egész tömegtermelés, a tömegkultúra meg hát az egész emberiség mint népesség hihetetlen arányú növekedésére. Ezért is utaltam arra, hogy fontosak a hajszálygókerek, a kötődések, a kis lokális, helyi értékek, mert ezzel tudjuk csillapítani a nagy globális szélsőségeket és kilengéseket.

Talán ismeritek Ernst Friedrich Schumacher közgazdász könyvét, *A kicsi szép*. Ő ebben az egész globális folyamatot – amit az elmúlt pénzügyi világválság abszolút nyilvánvalóvá tett – úgy írja le, mint amelyben elég egy apró probléma, és borul minden. Úgy fogalmaz, hogy olyan a világgazdaság, mint egy nagy óceánjáró, hatalmas hajó, amelyben, ha nincsenek odakötözve a raktérbe az áruk, akkor a legkisebb hullámnál is minden áru egy irányba fog elcsúszni, kilengeni. A következő hullámnál meg egyszerre mind a másik irányba. Egyre jobban fokozódik ez a nagy kilengés, ami pillanatokon belül ezt az egészet instabillá, életveszélyessé teszi. Kellenek ezek a gyökerek, ezek a kapcsolatok. Azért tartom fontosnak, hogy ezeket az értékeket az ott élő emberek számára értékékként tudjuk bemutatni az *útmutató*ban, és követendő példákon tapasztalhatták, hogy mi az, ami fontos, mi az, ami jó; mit, miért, hogyan lehet létrehozni.

T. A. Szerencsére előírni nem tudjuk, egyetlen dolgot tudunk, azt, hogy ezt a gyökerekkel rendelkező építési és táji kultúrát fönntartsuk, értékeit korszerűen fejlesszük. Amennyiben a jogi környezet úgy változna meg, hogy bizonyos nagy kereteket és mellé mintákat – útmutatót, mintakönyvet – kínál, közelebb kerülne az élethez, és az értékeket szerves szemlélettel tudná közvetíteni. Ez kiteljesíthetné azt a „gazda szemléletű” főépítési hivatást, amelyet mi Makovecz Imrétől tanultunk.

K. A. Pula, ahol régóta főépítész vagyok, tipikus példája a XVIII. és XIX. századi német nemzetiségű, újratelepített településnek – mérnöki precizitással szabályos méretben felparcellázott, hálós szerkezetű, jobbágytelkes szerkezettel. Eredetileg 25 család települt be, de az élet folyik, születtek, házasodtak, meghaltak, és ezek a jobbágytelkek szépen a maguk rendje és módja szerint sokasodtak, valamelyiket hosszában osztották ketté, és akkor az egyik itt állt az épület, a másikon meg ugyanarra az oldalra, csak a másik udvarra nézett; valamelyiket keresztben osztották, és elől állt a ház, aztán a végében állt. Azt is megcsinálták, hogy amelyik a végében állt, az hol erre az oldalra, hol a saját udvarra nézett, már nem is akarom sorolni, hogy a végén még az egészet hátul egy keresztcsúrral, zárt sorúan lezárták, és aztán még a jobb portálokra elől egy nyári konyhát is odaépítettek az ellenoldalon. Ez a mai szabályozás szerint követhetetlen. Az első tervtanácson vagy államigazgatási egyeztetésen gyakorlatilag kivihetlenné válna. Közben minden nyáron – és nem csak a Művészetek Völgye rendezvényeinek ideje alatt – fotózzák az arra járók, és gyönyörködnek ebben a nagyon szép, finom kis szinkópaszerű ritmusban, mert ugyanakkor a házak mégis léptékükben, arányaik-

ban szervesen kapcsolódnak egymáshoz, és egy nyelvet beszélnek, egy dologról szólnak, és ilyen értelemben ehhez a faluhoz és tájhoz szervesen kötődnek a mai napig. Én is azt mondom, hogy a legfontosabb megérteni ezeket a sajátosságokat, hogy azonos nyelven tudjunk beszélni. Lehet aztán részben variálni, hogy ki hogy tud rímekbe szedni dolgokat, vagy ki tudja másképp kifejezni magát. A legtöbbször az a baj, hogy aki egy ilyen történelmi faluképben vagy táji környezetben építkezni akar, az más-honnan jött, más mintát követne. Mondjuk, egy floridai mediterrán típusú házat szeretne építeni. Csak gondoljatok a görögfalú agyament példájára. Hány görög szigeten épült Balaton-felvidéki présház?

Tudathasadásos állapot van körülöttünk, ezért kell felmutatnunk az embereknek a maradandó értékeket, és elmondanunk, hogy mit tartunk követendő példának. Tudniuk kell, hogy önmagában szép épület csak a tervező asztalon létezik, mert ha felépül, akkor már párbeszédbe bocsátkozik a szomszédos épülettel, és nagyon nem mindegy, hogy – zenei példával élve – összhangzat vagy hangzavar jellemzi-e majd a viszonyukat. Ha elmész egy vendégségbe, és ott udvariasan társalognak, nem mindegy hogyan viselkedsz, képes vagy-e a párbeszédre.

Az *útmutató* is erről a dialógusról szól. A tájból indul ki, hogy azután szóba hozza a részleteket: az épület arányait, szerkezetét, homlokzatának tagolását, egyszerűen hangsúlyozza az épület és a környezet szerves egységét. Mert ez az egység egyben a kultúra folytonosságának a titka.